

Christina Lindvall-Nordin

Pälskjolar från Skåne

Särtryck ur Kulturens årsbok 1984

Med kärlek
och vänlig hälsning
14/8-25
Christina

Pälskjolar från Skåne

Till färgbilderna XIV – XVI

Skinnkjol, med päls på insidan, var det varmaste en kvinna kunde bära om vintern. Plagg av skinn med pälsen inåt har burits inte bara i Skåne utan även i Varend, Vingåker och Dalarna. Någon skarp gräns bakåt i tiden vad gäller skinnkjolar kan man knappast dra. Det finns ett flertal belägg för att kvinnorna burit kjolar av skinn under medeltiden. I Torna och Färs härader i Skåne är skinnkjolar kända sedan 1570-talet. Här har kvinnorna burit skinnkjolar ännu under 1800-talets andra hälft.

Ett sjuttioal kjolar i privat ägo, från olika skånska museer och hembygdsgårdar samt från Nordiska museet har ingått i den här undersökningen. Det rör sig både om svart-bruna och röda skinnkjolar. Ungefär hälften är fodrade med enbart grovt linne, några har halva kjolen med pälsen inåt och andra halvan klädd med linne, resten har enbart pälsinsida. Flera av skinnkjolorna kan dateras till 1800-talets första hälft då de måste ha varit högsta mode för landsbygdens välbärgade kvinnor. Framför allt finner vi praktkjolorna i rött och vitt skinn i sydöstra Skåne. Kjolorna är sydda som livkjolar, med isytt liv av annat material och kjol i omväxlande vitt och rött skinn med en bred tvärvåd längst ner av röd vadmal. Man kan ana renässansens faiblesse för tvärrandigt och för pälsverk. Skinnkjolorna kallades vid en mängd olika namn; skinnklocka, pels, skinnknäppa, röepels och pelsaklocka. Att de kallades pels kom sig av att de flesta kjolorna hade ullens kvar vänd inåt. Det blev varma, vindtäta och tunga plagg som kunde väga uppemot tre och ett halvt kilo. Värmen som de här pälskjolorna gav sina bärarinnor behövdes säkert eftersom underbyxor inte blev vanliga på landet förrän i slutet av förra seklet.

1. Dräktdocka iförd piglock, vitbroderad särk och livkjol. Kjolen av gult och rött skinn med skinnapplikationer runt fick- och kjolsprund. Nedersta våderna av röd och grön vadmal. Första hälften av 1800-talet. Möjl. Färs hd, Skåne. KM 200.

När skinnkjolarna började bli omoderna använde man dem enbart om vintern till vardags. Äldre, frusna och många gånger mindre bemedlade kvinnor bar skinnkjolar ända till sommaren. Det är emellertid uppenbart att de kjolar som bars i slutet av 1800-talet var svarta eller bruna. Under åren 1927–28 gjorde Sigfrid Svensson uppteckningar i Skåne om skånsk allmogedräkt. Hans sagesmän, alla födda mellan 1834–51, lämnade uppgifter om skinnkjolar. De berättade att i de flesta fall var kjolarna bruna eller svarta, nertill kantade av rött, blått eller mörkt grönt ylletyg på en bredd av tio till tjugo centimeter.

De mörka skinnkjolarna var rejäla slitplagg som värmdes gott och tålde omild behandling. Det enda man fick akta sig för var väta. Skinnplagg, som i alla fall blivit våta och styva, skavde förfärligt, såvida man inte gned in dem med rågmjöl (medan de ännu var fuktiga) och mjukade upp dem igen.

Det har berättats mig för många år sedan om en gumma i Eslövstrakten som alltid gick klädd i sin skinnkjol. När hon skulle baka t.ex. en sockerkaka, slog hon helt sonika upp ingredienserna i kjolen som hon höll upp och ihop. Där rördes ägg, smör och mjöl till kaksmet. Sedan tömde hon raskt kjolen direkt ner i kakformen. Kaksmeten med sina ägg och matfett höll säkert skinnet mjukt och smidigt! Hur kakorna smakade förmedlar dock inte historien.

De bruna och svarta kjolarna var de som Sigfrid Svenssons intervjuade personer minns bäst. Så kom t.ex. Per Jönsson i Högseröd, Frosta hd, född år 1848, ihåg att han sett "Frostingakvingor" med kjolar av gulbrunt skinn men att han aldrig "sett en rö' päls i hela sitt liv".

De röda pälskjolarna tycks ha försvunnit kring 1800-talets mitt. Åttioåriga Mor Sissa i Lackalänga berättade år 1928 att hennes mor hade haft en röd skinnkjol och att "den röe skinnpälshen skulle de ha när de var fina och gick i kyrkan". Per Pålsson i Billeberga, född 1851, kom också ihåg att hans mor hade haft en pälsfodrad, röd skinnkjol.

Skinnkjolarna i rött känner vi väl från bl.a. Linnés anteckningar från den skånska resan, 1749–51. Han skriver så här om kjolarna i sydöstra Skåne "sjelfva kjorteln eller skörtet är en päls af lammskinn, utantill beredt, dock innantill ludet, och

2. Detalj av skinnkjol, röd med brunmönstrat liv. I midjan syns fårskind och linnefoder samt de översydda vecken. 1829. Lövestad, Färs hd. KM 15.408.

detta skinn är af twänne slags färg utanpå” och vidare ”med denna kjortel gå qwinfolken både winter och sommar fast han är luden”. Andra skribenter har berättat om samma sorts pälskjolar från Torna och Färs härad. Som framgår av 1928 års intervjuer har de röda kjolarna funnits litet varstans i södra och mellersta Skåne.

Sissa i Lackalänga beskrev de röda kjolarna så här: ”där var rött skinn uppomkring och där var en bit vitt skinn i kanten. Där var en halv aln rött skinn, ett par tum vitt skinn och se'n rött vadmal fodrat med linne”.

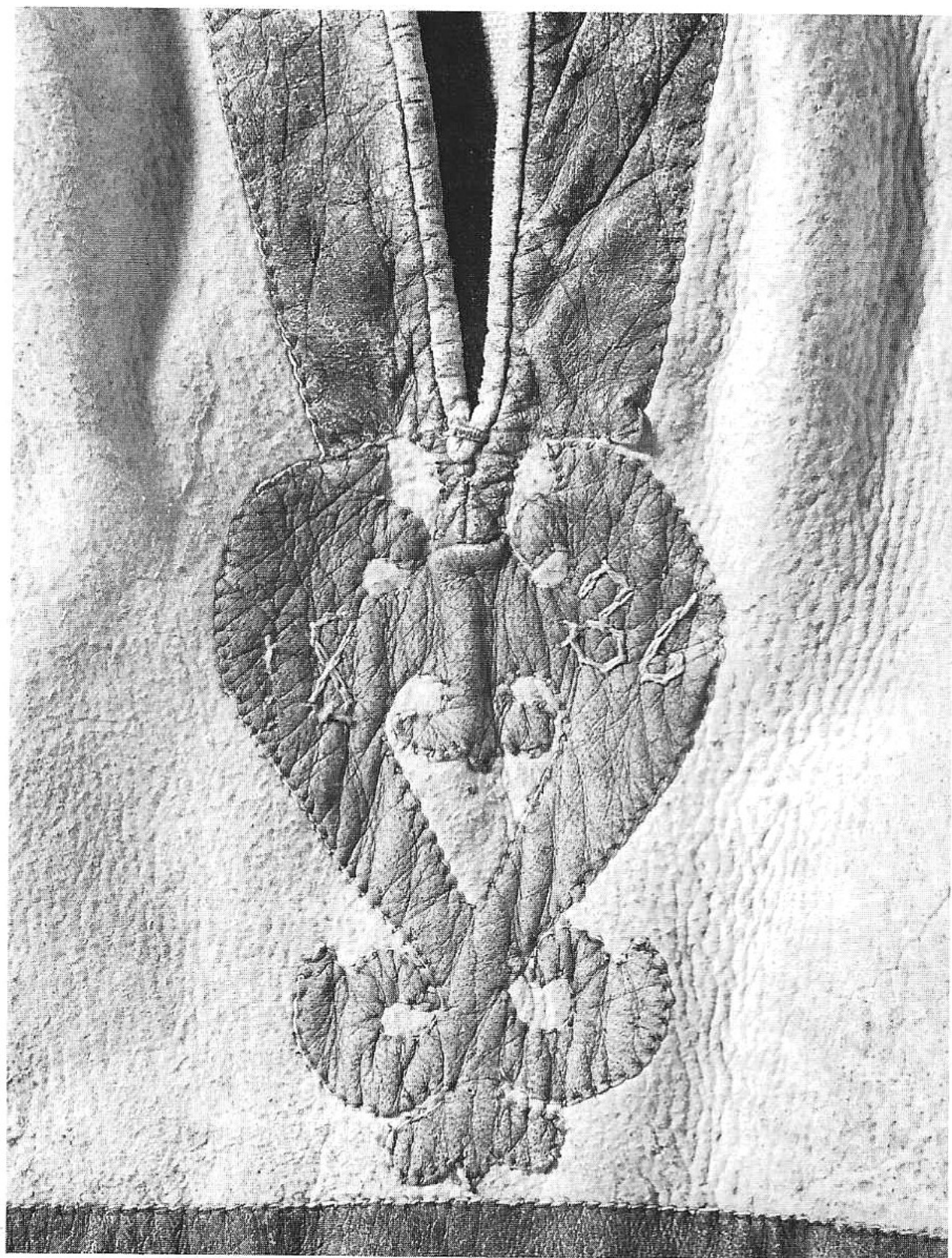
Ett fyrtiotal av de röda kjolarna har en smal vit våd om 1½ till 10 cm längst upp. I den är de tätt, lagda vecken som knäppts (sytt med lingarn och fixerats) gjorda. Upptill trettiofyre stycken tätt lagda veck kan man räkna på en decimeter bak i ryggen –

3. Detalj av midjepartiet i ryggen på skinnkjol. 1829. Lövestad, Färs hd. KM 15.408.

fram till är kjolarna mestadels släta. Den breda röda skinnvåden som kommer härnäst kantas ofta av passpoaler dvs. smala rem-sor inlagda i skarven mellan två skinn- eller tygbitar. Skinnvådens bredd varierar mellan 15–49 cm, men bredder på omkring 36–38 cm är vanligast. Resten av kjolarnas längd, som totalt håller sig omkring 79–92 cm upptas av en bred, röd vad-malsvåd.

Några fint plisserade kjolar från bl.a. Ingelstads härad saknar helt det vita inslaget. De består enbart av två tvärvåder, en i rött skinn, en i rött ylletyg. Flera av kjolarna, främst från Färs, Ljunits, Herrestad, Vemmenhög, Frosta och Ingelstad har en vit förklädesformad besparing kring mittsprundet. Detta är för övrigt ett omtyckt ställe för dekor i form av hjärtan utförda i applikation. I de hjärtformade avslutningarna under sprund och

4. Detalj av skinnkjol, röd och vit. Under sprundet applikation i rött skinn med silkebroderat årtal 1836. Tolånga, Färs hd. KM 15.133.

5. Livkjol med liv av röd vadmal och kjol av fårskinn. Kjolen av vitt sämskat skinn, rött skinn och röd vadmal. Skinnapplikationer på framsidan. Linnefoder. 1800-tal. Lyby, Frosta hd, Skåne. KM 8.998.

ficköppning finns många gånger både monogram och årtal inristade eller broderade.

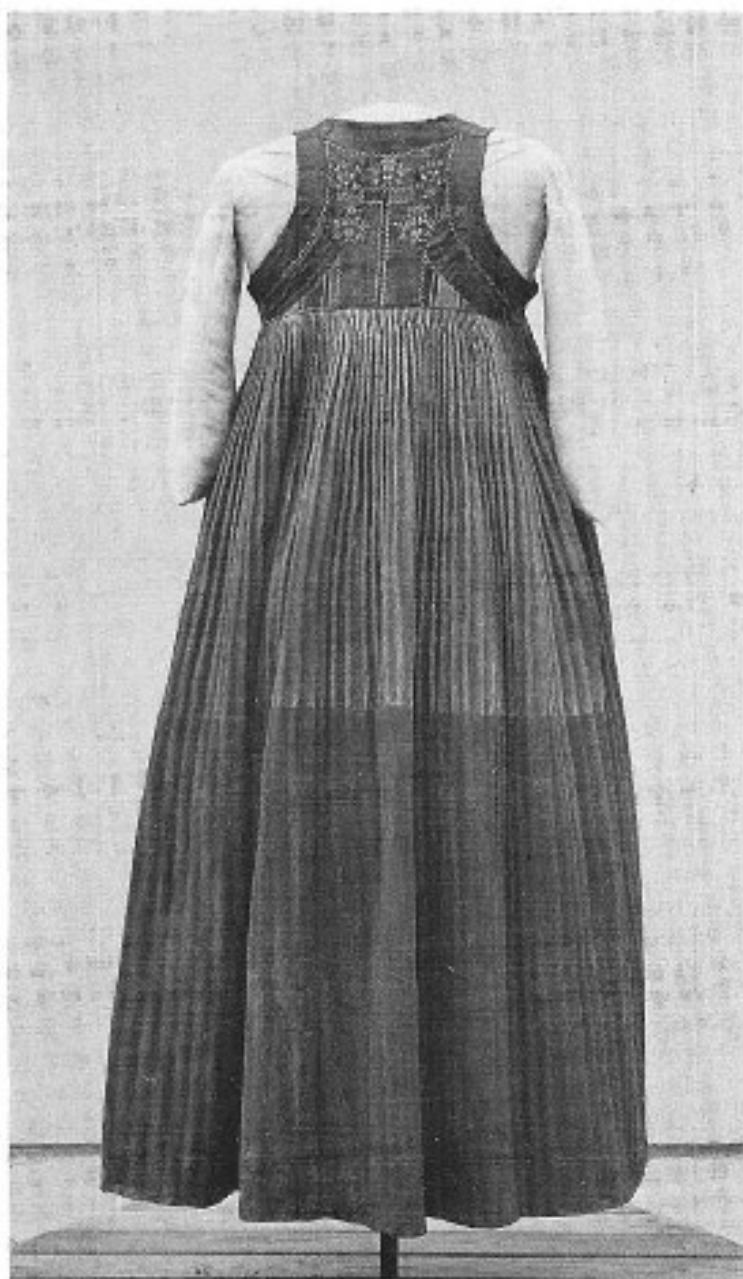
Den äldsta skinnkjolen i undersökningen kommer från Vemmenhögs hd och har årtalet 1801 broderat med silke vid kjolsprundet. Yngst bland de märkta livkjolarna är en från Ljunits härad; den har inristat årtal 1850. Från Herrestads härad finns åtta stycken kjolar, daterade åren 1826–47. Ingelstadskjolarna, 9 st, har dateringar mellan 1815 och 1850, flera av dem är inristade i det röda, mjuka skinn.

6. Livkjol med sidenliv och kjol av skinn. Kjol av rött skinn och röd vadmal med "knäppta" veck i midjan baktill. Första hälften av 1800-talet. Löderup, Ingelstads hd, Skåne. KM 2.136.

För Herrestads del skulle man kunna tro att det är en och samma skräddare som under en tjugoförårsperiod gjort alla kjolarna eftersom de sinsemellan har mycket stora likheter.

Det var av de finaste lamm- och fårskinnen man gjorde klädesplagg. På många gårdar hade man skinn själva annars var det en god lösning att ta sig till Hörby. Där hölls skinn- och pälsmarknader som ansågs bäst och störst i hela Skåne. På markna-

7. Baksidan av kjolen, bild 6.
Löderup, Ingelstads hd, Skåne.
KM 2.136.

den kunde man köpa beredda skinn av god kvalitet. Sämnskarna i städerna sålde där lamm- och kalvskinn som var smidiga att sy både kjolar, tröjor och handskar av. Det gick åt mängder av skinn till kläder. Enbart till marknaden den 4:e oktober år 1798 i Simrishamn fördes 28 beredda fårskin, 138 kalv- och 320 lammskinn.

Bönderna lämnade sina får- och kalvskinn till fällberedarna

8. Detalj av livkjol av mjukt, rött skinn och vadmal. Mellan liv och kjol syns den smala passpoalen. Linnefoder. Livkjolen har tillhört Anna Persdotter. Första hälften av 1800-talet. St. Köpinge, Herrestads hd, Skåne. KM 69.038.

som sämskmakarna även kallades. Det var skinn till finplaggen man lät yrkesmännen garva och färga. Gällde det vardagskjolarna, de svarta och bruna, kunde man själv behandla skinnen.

Kjolarna är mestadels sydda av fyra stycken skinn som har fått iskarvade bitar där flikarna efter djurens ben har blivit alltför djupa. De långsgående sömmarna mellan skinnen är antingen sydda med efterstygn och har en sömsmån på cirka 3 mm eller är våderna kastade i hop kant mot kant. Det är fantastiskt att det

gått att sy ihop så pass grova skinn så fint. Flera av skinnen har pälsen kvar – det krävs i sanning en god yrkesman för att klara av det.

De hemmaberedda skinnen blev däremot inte så mjuka som sämskmakarnas. Enligt traditionsuppteckningar kunde man bereda skinnen på följande sätt. När skinnen var färska lades de på golvet med ullen nedåt. På huden strödde man en ”näve salt, en näve rågmjöl och ett skålpund alun”. Efter det fick hudarna ligga och torka hoprullade i press under t.ex. gråstenar. Därefter hängdes skinnen på tork med ullen inåt. Torkningen kunde vara från några månader till uppemot ett år. Man lagrade gärna alungarvade skinn en tid. På så sätt kunde man binda flera basiska aluminiumsalter till skinnets.

Nästa process i hemmaberedningen var mjukgörningen av skinnen. Enligt skräddaren och lantbrukaren Per Jönsson född 1857, verksam i bl.a. Röddinge och Everöd, rullade man först skinnen hårt ihop. Sedan ”sätter man dem mellan knäna och där man sitter tar man och vrider den del av skinnets som är ovan om knäet runt om duktiga tag och sedan tar man och ändavänder skinnets så att den nedra ändan kommer uppåt och sedan vrider man duktigt och gnider på det flera gånger tills det blir mjukt. Sedan tar man och hänger skinnen uppe på loftet igen, på en rak stock”. Efter en liten tid var skinnen klara att skickas till någon som skulle ”göra skinnen te”. Det var för det mesta skräddarna som sydde skinnplaggen samtidigt som de var ute och sydde andra kläder i bondgårdarna. Lämnades skinnen bort till någon annan hantverkare kostade det tre gånger så mycket mot vad skräddaren tog.

Skinnen skulle alltså vara klara när skräddaren kom. Tyckte han att det inte var bra nog spände han fast dem i hyvelbänken med en bräda så att de hängde fritt ner. Därefter gned han skinnen med krita som mjukade upp skinnen och gjorde dem vita och fina. Efter sömnaden, med vaxad hemmaspunnen lintråd, svärtades kjolarna med t.ex. kimrök eller sot.

Alungarvning låg nära till för de sydsvenska skinnplaggen eftersom det fanns naturlig, fin alun att få från bruket i Andrarum. Kunskapen om beredning av skinn med alun kom till Europa med morenerna när de erövrade Spanien.

9. Detalj av skinnkjol, svartbrun med grönt vadmalsliv. I sprundet syns den smålockiga fårpälsen. Nertill är kjolen kantad med röd och grön vadmal. 1800-talets senare hälft. Huaröd, Gälds hd. KM 53.132.

De professionella garvarna satte förutom böndernas garveringredienser även till äggulor, vatten och olja. Alungarvning, s.k. vitgarvning, ansågs inte som "äkta" garvning eftersom alunet inte förenade sig med skinnen. Efter vattentvätt blev därför skinnen så gott som råa igen – de var bara konserverade. De alungarvade skinnen färgades med koschenill samt med naturliga träfärger, blåträ, gulspån och liknande. Genom att tillsätta någon syra fick man färgerna kraftigare.

De röda, mjuka alunberedda skinnen kallades ofta "saffiansskinn". Namnet kommer av den arabiska orten Saffi, där det tillverkades utsökta skinnsorter av bl.a. getskinn. Saffiansskinn

fanns i färgerna gult, blått, grönt, svart och rött.

I Danmark har kvinnorna också burit pälskjol. Vid 1700-talets mitt var det de köpenhamnska handsk- och buntmakarnas mästestycke att sy skinnkjol. I Amagerområdet bärs fortfarande röda och blå pälsar, dvs. skinnkjol. De danska kjolarna har delvis den luddiga pälsen inåt och är precis som de skånska försedda med en bred kant av ylletyg. I Danmark bar man de ludna kjolarna om vintern och de linnefodrade den varma årstiden. Från Amager vet vi att kvinnorna bar pälskjolen närmast kroppen och utanpå hade man upptill 10–12 andra kjolar.

Man får väl förmoda att de skånska linnefodrade skinnkjolarna var avsedda för den varmare årstiden liksom i Danmark. De röda praktkjolarna bar man säkerligen inte bara för värmens skull utan för att de var vackra. I A. Kurcks och O. Wallgrens planschverk "Skånska folkdräkter" bär en Frostakvinna en röd och vit skinnkjol ytterst, vit klut, brett livband och randigt förkläde. Eftersom många av kjolarna är så utsökt dekorerade framtill ligger det nära till hands att tro att de gärna bars som ytterkjol och bara i undantagsfall doldes av förklädet.

På samma sätt excellerar en Herrestadsflicka i helgdagsdräkt med skinnkjol på Christian Forsells teckning i "Ett år i Sverige", tryckt 1827–35.

Avslutningsvis ska här återges en historia om "Skinnkjortlaliden". En berättare (född 1851) har förmedlat historien om hur en backe i Vittsjö fick detta besynnerliga namn. Det var en kvinna som blev anfallen av vargar mitt i en backe. För att undslippa vilddjurens käftar och få ett litet försprång drog hon av sig sin skinnkjol och kastade den åt vargarna. Sedan dess hette backen i folkmun "Skinnkjortlaliden".

Referenser

- Andersen, E., Danske bönders klädedragt. Köpenhamn 1960.
Dialekt- och ortsnamnsarkivet, Lund.
Garveribogen, Köpenhamn 1927.
Hellot, J., Fullständig Fruentimmers Färgbok. 1772.
Kulturens arkiv, Lund.
Svensson, S., Skånes Folkdräkter. 1935.
Uppteckningar om skånskt folkligt dräktskick, gjorda 1927–28 av Sigfrid Svensson.

XIV–XV Skinnklockor från 1800-talets första hälft, Skåne. Överst: Vemmenhögshögs hd, 1846, KM 15.310. Hedeskoga, Herrestads hd, KM 17.659. Nederst: Tolånga, Färs hd, KM 15.132. Färs hd, 1819, KM 248. Teckningar av Märta Lindström. Skala 1:10.

XVI Skinnkjol i vitt och rött, detalj. De hjärtformade ornamenten med inristat monogram och årtal BHD 1830 avslutar fick- och kjolsprund. Färs hd, Skåne, KM 9.239.